

A internacionalización da cultura galega*

XOSÉ LUÍS MÉNDEZ FERRÍN

Real Academia Galega

Tentarei nesta colaboración presentar un pequeno nobelo de ideas, enlazadas por tanto entre si, verbo do problema das traducións da nosa lingua a outras linguas e, así mesmo, das traducións doutras linguas á nosa. Vaia por diante que nos atopamos, polo xeral, nunha situación de absoluta e inxusta desigualdade. Se callar porque o mundo é así...

Hai poucos anos, Pascale Casanova, importante sociólogo da literatura, escribiu a obra *Le république mondiale des lettres*; pois ben, no seu día a capital da república mundial das letras foi Francia, cando eu era máis novo xa non era así e agora non hai propiamente tal capital, mais si hai unha lingua superior en número de posibles receptores en materia literaria que é o inglés. A idea de que as linguas literarias máis importantes son o castelán, o chinés ou a lingua principal de Indonesia (falada por millóns de persoas) non é certa... Abonda con vermos a quen se lle conceden os premios Nobel de literatura. Primeiro a quen escribe en inglés; segundo, terceiro e cuarto a quen escribe en francés; e despois a quen escribe en italiano, en grego moderno, en chinés... ou en árabe, en que, até onde sei, só hai un único caso. Por tanto, a inmensidade de todas as linguas africanas, após a independencia dos países da África negra, non aparecen na república mundial das letras. Os grandes escritores poscoloniais, receptores de premios nacionais de literatura, escriben en inglés ou francés pois doutro xeito, se escribisen en ioruba, por exemplo, non comparecerían en escena por así dicir. Cabería citar, unicamente, o caso particular doutras

* Nota do editor: Texto elaborado con base na gravación.

linguas caso das escandinavas que fai inevitable termos en conta o lugar xeográfico desde onde se outorga o Nobel (véxase o caso do islandés cun número de falantes semellante ao de habitantes da cidade da Coruña e comarca), ou aínda haberá quen cite o premio Nobel provenzal na figura de Mistral, mais figura como Nobel francés e polas traducións que el mesmo realizou das súas obras ao francés.

Así pois, a primeira idea que desexo enunciar é que somos absolutamente invisibles. Vexamos exemplos que nos han resultar ben próximos: quen tiver nas súas mans a edición inglesa de *Merlín e familia*, traducida simpaticamente por Collin Smith como *Merlin and Company*, verá que aparece literalmente «from spanish *Merlín y familia*». Ben é certo que Cunqueiro tivo a desatención cara á súa lingua de publicar a versión castelá sen ningunha advertencia de que proviña dun orixinal en lingua galega, mais un hispanista da categoría de Collin Smith sabe perfectamente que a primeira edición está en lingua galega.

O dito non ten culpables ou responsables directos; quen subscribe escribe estas liñas tamén pode citar un caso semellante. Véxase a versión portuguesa da miña novela *Bretaña esmeraldina* na cal non hai indicación ningunha de que existe un orixinal galego, malia estar traducida por un amigo meu e galeguista, como foi Xosé Carlos González, e a pesar de o patrón de Bertrand Editora ser naquela altura un empresario –Cordo Boullosa– tamén de orixe galega. Ocorre, pois, que indicar na obra a orixe galega «manchaba», por así dicir, o libro; pensando no lectorado portugués facíase preferible indicar unha procedencia española (mesmo quen elaborou a portada partiu da edición castelá para realizala e colleu a imaxe da parede dunha prisión con pintadas en castelán). Pola contra, a versión eslovena da mesma novela si fai explícita a orixe galega e acompáñase, ademais, dun amplo epílogo sobre a miña persoa, os movementos de liberación nacional en Galicia e a literatura galega. Vemos, por tanto, dous comportamentos ben distintos: o desinterese xa histórico e calculado dos portugueses *versus* o interese esloveno na medida en que a súa historia é semellante á nosa (nun primeiro momento un país dependente do imperio austríaco e que posteriormente se constituíu nunha república socialista).

En definitiva, velaquí un caso en que os intercambios son desiguais. Ocorre que, polo xeral, as grandes editoriais de lingua inglesa non se interesan por ningunha literatura que non sexa das grandes, isto é, a inglesa, a francesa, a italiana ou a alemá e pouco máis, na medida en que o relevante xa non é o número de falantes, senón a importancia das literaturas no concerto internacional, na que poderíamos denominar «a ONU das literaturas». Só moi recentemente apareceron obras, como a de Álvaro Cunqueiro, en inglés e nunha editorial con dimensión comercial, e foi grazas a un esforzo enco-

miable do contorno de John Rutherford e da súa escola de tradutores de Oxford, así como do poeta John Burnie cuxa orixe galesa novamente non deixa de ser significativa. Houbo e hai, por tanto, un importante traballo de difusión das letras galegas –como o que desde esta mesma universidade pode facer De Toro– e moitos outros esforzos que se poderían cualificar «de vontade» para difundir as obras galegas no mundo a través do inglés, mais o certo é que á literatura galega lle resulta moi difícil entrar no mundo de expresión inglesa. Ora ben, non lle ocorre algo moi distinto ao castelán. Proponho a quen ler estas liñas facer a seguinte experiencia: acuda a unha gran librería de Oxford ou Londres e pregunte por obras de Juan Ramón Jiménez ou, por citar un exemplo máis próximo, de Camilo José Cela nunha librería lisboeta. En ambos os casos o máis probable é que a dispoñibilidade de obras sexa nula ou moi escasa.

Hai, xa que logo, dúas posibilidades: incitarnos, producirmos nós as nosas propias traducións, ou agardarmos ao recoñecemento no estranxeiro dos nosos autores e autoras. Sen dúbida, esta segunda vía é a máis desexable. Pensemos que o libro non deixa de ser unha mercadoría, mais a autopropaganda no mundo literario non vale. De datas recentes é o fenómeno de Manuel Rivas e en menor medida de Chus Pato, para alén do que ocorre coa literatura infantil e xuvenil con Agustín Fernández Paz á cabeza, quen ao parecer é o autor galego traducido a un maior número de linguas da historia. Indo por partes, Manuel Rivas aparece traducido nas editoriais máis prestixiosas e relevantes do mundo alemán ou anglosaxón entrementes que para a antiga capital da república mundial das letras está editado nin máis nin menos que en Gallimard, o cal equivale a estar presente entre a elite da elite da cultura francesa. É no catálogo desta editorial onde está *Os libros arden mal*, é dicir, a cidade da Coruña, baixo o fermoso título *L'Éclat dans l'Abîme*, tomado do nome da sociedade anarquista coruñesa Resplandor no abismo.

Pola súa banda, Chus Pato é un caso totalmente diferente, pois está a ser traducida en editoriais de poesía minoritarias mais asemade moi prestixiadas do ámbito canadense, norteamericano e español. É dicir, está presente nos circuitos de elite da poesía española e particularmente da poesía feminina, de modo que podemos afirmar que hoxe en día Chus Pato exerce influencia en novos e, sobre todo, novas poetas norteamericanas e canadenses. Estamos diante dun fenómeno até o momento inexistente, tendo en conta que o máximo que dixeran de nós nos Estados Unidos, un tanto condescendentemente, é que Rosalía de Castro foi moi importante e mesmo se parecía a Emily Dickinson, malia que, a meu ver, unicamente comparten unha mesma época.

Recapitulando, a tradución de literatura infantil e xuvenil, a existencia de fenómenos como o de Rivas ou a presenza en editoriais de prestixio son fenómenos completa-

mente novos, mais, insisto, convén non esquecer que non sempre nun libro dun autor galego traducido a unha lingua «das grandes» se recoñece a súa procedencia galega. Aos dous exemplos xa mencionados aínda se podería engadir algún outro máis: o caso xa mencionado de Collin Smith non resulta tan estraño ao reparar en que é o editor dun dicionario español-inglés/inglés-español, en que se definía *galician* como «spanish dialect»; outro tanto ocorre na edición italiana d'*As crónicas do sochantre*, da responsabilidade de Giovanni Allegra baixo o título *Cronache di un maestro di coro* sen a indicación por ningures do orixinal en galego (*Titolo originale: Las crónicas del Sochantre*); eu mesmo na miña nenez, cando estaba moi de moda entre as clases medias e intelectuais o poeta Rabindranath Tagore, tardei moito en saber, malia ser coñecedor da súa orixe india, que todas as súas obras estaban escritas en bengalí, pois os seus tradutores ao castelán –Zenobia Campubrí e Juan Ramón Jiménez– partiron das súas versións en inglés sen maiores indicacións. Máis un caso de invisibilización dunha lingua...

A relación do escritor galego co mundo exterior podería trazarse en tres fases: o primeiro que sabía é que non había máis mundo exterior que o castelán; posteriormente, o/a escritor/a tipo bate co portugués e xorde a curiosidade –literaria e política– por Portugal; e, en terceiro lugar, bate coa literatura universal (se é que tal cousa hai) a través das traducións ao castelán. O resultado desta evolución converte o escritor galego nun escritor dependente, de provincia, colonizado; a lingua A, a lingua das traducións é o castelán.

É a partir de Frei Martín Sarmiento e da primeira obra literaria moderna, o *Coloquio de 24 gallegos rústicos* (a pesar de que a historia canónica da literatura galega non a recoñeza como tal), cando temos xa un escritor galego e en galego políglota que coñece perfectamente as linguas clásicas, coñece o portugués e razoa moi ben a súa separación respecto do galego, así como manexa bibliografía inglesa, francesa, italiana... Está, en definitiva, en condicións de nos ofrecer a primeira proposta dunha lingua literaria galega autodeterminada, autónoma, sen a necesidade de pasar pola alfándega do castelán.

Esta actitude segue nos nosos clásicos, de modo que se sabe que Rosalía leu en francés o Leabar Gabala e algún día haberá que investigar o seu coñecemento de Hölderlin e do alemán; Pondal, lector políglota, coñecía tan ben a literatura francesa que escribía poesía parnasiana ao mesmo tempo que Leconte de Lisle; na Xeración Nós, Otero Pedrayo é o primeiro cidadán da península Ibérica que sabe quen é James Joyce e, se se me permite, diría que Risco é o segundo. Ambos leno en inglés e tradúceno, achéganse a románticos alemáns practicamente descoñecidos no resto do Estado

(véxase a novela biográfica que Otero escribe sobre Zacharias Werner que nin está traducido ao español e apenas é coñecido).

Velaquí uns cantos exemplos ben significativos do que somos quen de facer desde Galicia, de modo que en función do coñecemento doutras linguas poderíamos falar de dous grandes grupos de escritores galegos: aquel ou aquela que si coñece outras linguas, mais por mor da súa invisibilidade e coñecemento no exterior pode acceder ás novidades e mesmo podería apropiarse delas, isto é, converterse tranquilamente en plaxiario sen que nada aconteza; o outro tipo é aquel que non domina outras linguas e está destinado a coñecer as novidades a través dos suplementos dos xornais ou, como moito, do que se comente en Portugal, mais certamente está nunha posición ben difícil ao depender das traducións que houber no castelán para entrar, por exemplo, en diálogo co seu tempo.

Canto ás traducións que se fan ao galego de linguas estranxeiras contribúen, alén da difusión de autores estranxeiros (angueira que está presente en Galicia desde o século XIX), ao fortalecemento, á «musculación» da lingua galega como lingua literaria. Non esquezamos que o proceso de constitución dunha lingua literaria é cousa dos escritores, dos lectores e mais dos intermediarios entre ambas as partes, é dicir, aqueles que recomendan (ou censuran os libros) e, por suposto, dos profesionais das tradución que exercitan a lingua galega, sométena a novos desafíos. No sentido contrario claro está que é marabilloso que a nosa literatura salte fronteiras, mais o desexable é que se (re)coñeza como tal, como galega ou, se se me permite, que se saiba que seguimos «a escribir en ioruba» e que esta sexa unha lingua igual a calquera.